

РОЗДІЛ I. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94:[904:393.1(=16)(477.83)»06/09»]

Галина Филипчук
(Львів)ДОХРИСТИЯНСЬКІ КУЛЬТОВІ СТАРОЖИТНОСТІ
ПЛІСНЕСЬКОГО АРХЕОЛОГІЧНОГО КОМПЛЕКСУ

У статті розглядаються язичницькі культові старожитності Пліснеського археологічного комплексу: культовий центр та два ґрунтові могильники слов'ян, а також курганний варязький некрополь. Сакральний центр (ур. «Оленин Парк») характеризувався складною структурою і з середини – другої половини VII ст. аж до IX ст. передував утворенню городища слов'янського часу. Протягом IX–X ст. культовому місцю були синхронні два могильники з ґрунтовими ямними безінвентарними кремаціями (ур. «Замчисько» та т.зв. «Високе городиско»). В цей час сакральний центр відігравав ключову роль у структурі Пліснеського укріплення. З початком давньоруського періоду (кінець X ст.), язичницький осередок, як і більшість об'єктів на пам'ятці, припинив своє існування, у зв'язку з руйнуванням слов'янського городища військами Володимира Святославовича. Поблизу неукріпленого поселення давньоруського часу (XI ст.) закладається курганний кремаційний, а згодом й інгумаційний могильник (ур. «Поруби»), що належав варязькій дружині та її слов'янізованим нащадкам. Некрополь проіснував до першої третини XII ст., вже тоді будучи синхронним місту давньоруського періоду.

Ключові слова: язичництво, дохристиянські старожитності, Пліснеський археологічний комплекс, Пліснеськ, культовий центр, ґрунтові некрополі, курганний могильник, слов'янський період, давньоруський період.

Пліснеський археологічний комплекс знаходиться на території і в околицях сучасного хут. Пліснесько, у с. Підгірці Бродівського р-ну Львівської обл. До нього входять старожитності слов'яно-руського й пізньосередньовічного періодів, репрезентовані, зокрема, культовим язичницьким місцем сер. – др. пол. VII ст. – кін. X ст., двома городищами IX–X ст. та XII–XIII ст., курганним могильником (кін. X ст.) XI – пер. тр. XII ст., відкритими поселеннями XI ст. й др. пол. XIII – поч. XIV ст., а також низкою монастирських і парафіяльних церков та некрополів середньовіччя і нового часу. Більшість з зазначених пам'яток розташовані на території слов'янського городища Пліснеськ, площа якого напр. X ст. складала близько 450 га. [15; 23; 40].

Особливе місце у структурі Пліснеського археологічного комплексу займав язичницький сакральний центр, відкритий М. Филипчуком у 2009 р. [25]. Він локалізувався на своєрідній мисоподібній площадці – викінченні високого плато городища слов'янського часу, в ур. «Оленин Парк». Археологічні дослідження, проведені впродовж 2009–2014 рр. на території поганського осередку [24; 27; 31; 33; 37], дозволяють висловити деякі судження про його структуру, функцію а також місце у системі городища слов'янського часу.

Як виявилось, культовий центр тут зародився ще у сер. – др. пол. VII ст. Тоді, на південно-західному краю мисоподібної площадки місцевого урочища функціонувала низка «жертвних» ям, насичених головно перепаленими людськими кістками і фрагментами ліпної слов'янської кераміки. Вже на початку VIII ст. поверх «жертвних» ям закладається «жертвний пояс» – сукупність ритуальних кремаційних та інгумаційних поховань, які часто супроводжувалися доволі цінним інвентарем (фібулами, браслетами, формочками

для відливання прикрас тощо). Цікаво, що тілоспалення не складали якихось окремих захоронень, але були розповсюджені по всьому заповненню «жертвовного поясу». Натомість, інгумаційні матеріали, як правило, утворювали певні скупчення, репрезентовані окремими ритуальними захороненнями. Кожне з таких «поховань» було представлено окремими фрагментами пошкоджених частин скелета чи скелетів різних статей та віку (майже завжди фіксувалися рештки черепної коробки, верхніх або нижніх щелеп). Пошкодження мали механічний характер і завдавалися, вочевидь, гострими ріжучими та рубаючими предметами. І хоча, більшість захоронень виявилися у тій чи іншій мірі зруйнованими, спостерігався певний порядок їхнього розташування у «жертвовному поясі»: усі збережені черепи лицевою стороною були повернуті у бік внутрішньої площадки культового центру. Практично кожне інгумаційне поховання якоюсь мірою «прив'язувалося» до скупчення середнього та великого каміння, що залягало на одному рівні, а також перекривало їх [7; 26; 39].

На нашу думку, ритуальні інгумаційні захоронення репрезентували певний напрям культу предків, пов'язаний з жертвоприношеннями членів слов'янської общини того часу. Подальші дослідження культового центру і схожих старожитностей дозволять підтвердити та скорегувати висловлені висновки. Зрештою, більш конкретні судження про склад таких захоронень, вік та стать особин, що входили до них, характер механічних пошкоджень тощо, також лежать у площині подальших антропологічних і трасологічних досліджень.

До «жертвовного поясу» з внутрішньої сторони у різний час прилягали дерев'яні (VIII/IX – пер. пол. IX ст.), а згодом і дерев'яні із кам'яними фундаментами (IX/X – пер. пол. X ст.) контини. Довгі наземні будинки громадського призначення тут оточували частину південно-західного краю площадки сакрального місця і не перекривали ритуальні захоронення; у свою чергу, ритуальні тілоспалення та тілопокладення не виходили за рамки «жертвовного поясу» й не поширювалися на площі, яку займали контини [24, с. 20–28, 30; 25; 27, с. 5–19].

Ближче до центру культового місця в період IX – кін. X ст. функціонував язичницький храм. Від нього збереглися кам'яна площадка підквадратної форми (парам. 8,70×8,90 м), викладена із каміння невеликих розмірів, кам'яні фундаменти, переважно по кутах споруди, а також рештки своєрідних порталів з трьох сторін, які виходили на півметра за межі стін [27, с. 10–12].

Окрім зазначених, на сакральному центрі вдалося відкрити низку ритуальних кам'яних площадок, ям, інших культових будівель не завжди зрозумілого призначення, і навіть «ритуальну межу» на південному схилі ур. «Оленин Парк» [31, с. 21–35; 33, с. 120–127; 34; 37, с. 16–20, 29–38; 38]. Остання репрезентована культовим валом та ровом, вимощеним камінням [13].

Наразі нам не відомо поселень з найближчої округи культового місця, які б були синхронними раннім його фазам (сер. – др. пол. VII ст.). Проте, окремі матеріали VIII ст., що мають відношення до відкритого селища, віднайдено поблизу ур. «Оленин Парк», на території т.зв. «Дитинця». Починаючи вже з IX ст. сакральний центр займає головне місце у топографії городища слов'янського часу, укріплення якого тоді поширювалися лише на верхнє плато Плісеська [14]. Протягом X ст., коли перебудовувалися внутрішні та споруджувалися зовнішні лінії захисту слов'янського городища [12; 18, с. 220–222; 29; 32; 35; 36; 38; та ін.], культовий центр і надалі знаходився у важливому, з огляду на географічну локалізацію, місці. Ця ділянка городища, до речі, мабуть була найбільш захищеною з-поміж усіх складових укріплення: з боку високого плато (тобто з півночі), культовому центру передували аж 6 внутрішніх ліній захисту (!), а з решти сторін його обмежувала система зовнішніх оборонних рубежів. Про значну вагу сакрального місця для Плісеська IX–X ст. можна судити не лише по характеру віднайдених тут культових комплексів, але й зважаючи на те, що жодних інших синхронних стратегічних осередків публічної чи військової влади на території городища не зафіксовано взагалі.

Сакральне місце припинило функціонування, як і більшість старожитностей слов'янського Плісеська, в кін. X ст. Руйнацію культових комплексів ур. «Оленин Парк», спалення самого городища та запустіння більшості пам'яток слов'янського періоду Прикарпаття слід пов'язувати з невдалим, для автохтонного населення краю, результатом русько-хорватської війни 992 (993) р.

За весь час свого існування культовий центр дещо змінював свою структуру. Окрім будівництва нових об'єктів, перебудови контин, тощо, мало місце перепланування південної сторони мисоподібної площадки, де якраз й розташовувався «жертвний пояс». Його комплекси припинили існувати ще на поч. X ст. Через півстоліття, на місці «жертвного поясу» місцеве населення спорудило примітивні дерев'яно-земляні оборонні конструкції, а з протилежної частини урочища, на базі невеликих укріплень IX – поч. X ст. здійснили перебудову на нові, більш потужні фортифікації др. пол. X ст. Очевидно, перепланування культового центру було спричинене в т.ч. й змінами у структурі слов'янського городища, і певною мірою пов'язувалося з еволюцією соціальної структури слов'янського населення Прикарпатського регіону.

В період IX–X ст. одночасовими культовому центру були два ґрунтові кремаційні могильники, які розташовувалися на території верхнього плато слов'янського городища [8, с. 3–4]. Перший з них вдалося відкрити в результаті робіт 2001 і 2003 рр. на території південно-західної частини ур. «Замчисько» [16]. Цікаво зауважити, що цей некрополь розташовувався у безпосередній близькості до сакрального місця. Вже така локалізація вказує на існування певних взаємозв'язків між двома елементами ранньосередньовічного городища.

В результаті дослідження території могильника пощастило натрапити на давньослов'янський крематорій, який на цій ділянці Плісеська знаходився нижче християнських інгумаційних поховань давньоруського часу. Крематорій репрезентувала споруда прямокутної форми, із дещо заокругленими кутами (шир. 0, 8 м, довж. 1, 8 м, глиб. 0, 25–0, 30 м від рівня виявлення; товщ. стінок і дна 0, 1 м). Стінки такого об'єкту були випалені до червонувато–чорного кольору і повсюди виднілися сліди своєрідного «підлощення», ймовірно від жиру. На поверхні крематорію, а також на рівні тогочасної поверхні, М. Филипчук віднайшов дрібні кальциновані кістки – рештки поруйнованих трупоспалень. Самих ям від давньослов'янських могил зафіксовано не було. Поряд з крематорієм, а також в його заповненні, яке представлене чорними гумусними суглинками із значними вкрапленнями глиняної вимазки, вугілля і попелу, пощастило віднайти також і фрагменти керамічних горщиків X ст. Це дозволило віднести час функціонування крематорію, а також самого некрополя до кін. IX–X ст. [16, с. 329–333; 17, с. 72]

В межах укріпленої території, біля підніжжя четвертої оборонної лінії (валу № 5), віднайдено другий могильник слов'янського населення Плісеська [19; 20]. У результаті робіт 2007 р. вдалося виявити і розкопати два ґрунтові кремаційні поховання в невеликих ямках. У їхньому заповненні простежувалися грудки перепаленого ґрунту, вуглики, а також кальциновані людські кісточки (серед матеріалів другого захоронення навіть виділялися фрагменти черепа). Обриси другого поховання ями подекуди були викладені дрібним камінням. Стратиграфічні спостереження та аналіз керамічних решток, віднайдених поблизу могил, дозволяють продатувати захоронення кін. IX – поч. X ст. [8; 19, с. 141; 20, с. 21–22].

Опісля руйнування Плісеського городища в кін. X ст. життя на пам'ятці кардинально змінилося. Протягом цілого XI ст. не функціонувала жодна з ліній захисту. Численні житлово-господарські комплекси X ст. замінилися на поодинокі житлові й господарські споруди наступного століття. Загалом, як це видно з археологічних матеріалів, Плісеськ XI ст. нагадував невелике поселення з низькою інтенсивністю життя [28]. Стосується сказане й культових об'єктів автохтонного населення городища – слов'ян. Поряд з цим, нам відомі дохристиянські старожитності прийдшого елемента – головно

варязької дружини та її слов'янізованих нащадків. Вони представлені одним з найбільших в Галичині курганних могильників XI ст., що розташовувався у північно-східній частині Пліснеського археологічного комплексу (ур. «Поруби»).

Курганний могильник у Пліснеську відносно добре досліджений у силу низки обставин. Насамперед, відзначимо, що інтерес до нього проявився ще на поч. XIX ст. Тоді, у 1810 р. настоятель місцевого Підгорецького монастиря В. Компаневич та чиновник Г. Гауер розкопали три кургани, докладної документації про які, на жаль, не збереглося [43]. Через 6 років до вивчення некрополя поверталися Т. Дзелінський, Л. Ревуцький. Правда, власники Підгорецького замку, як і їхні попередники майже зовсім не володіли методикою наукового пошуку і практично не вводили отриманого матеріалу у науковий обіг. Значно не змінилася ситуація у пер. пол. 80–х рр. позаминулого століття, коли на пам'ятці працював Т. Земенцький. Продовжуючи розкопки городища з могильником він поспіхом дослідив понад 65 курганів, детальної інформації про які не опублікував [47; 48; 49]. На початку XX ст. (1905 та 1907 рр.) свої дослідження тут проводив К. Гадачек. Професор Львівського університету вивчив близько 10 могил [41; 42]. У 1946, 1949 рр. 5 курганів на некрополі розкопував І. Старчук [9; 10]. Його підходи до вивчення Пліснеського укріплення та могильника носили фундаментальний характер, з детальним документуванням процесу і результатів розкопок. Останні роботи на могильнику мали місце у 2007 р. Тоді, керівник Пліснеської археологічної експедиції, М. Филипчук, розкопав один курган, що виявився кенотафом [19, с. 142–144; 20].

Загалом, за підрахунками М. Филипчука, ще на поч. XIX ст. Пліснеський курганний некрополь налічував близько 300 насипів. Нині збереглося менше половини курганів; більше сотні могил було відкрито у процесі дослідницьких робіт XIX–XX ст. [17, с. 77]. Окрім втрати значної (якщо не більшої) частини інформації, розкопки скарбошукацького періоду археології науки принесли певний позитив у вивчення курганного могильника. Адже саме до 40-х рр. минулого століття й було вивчено більшість з відомих досліджених нині насипів. Окремо слід наголосити, що багато з рухомих матеріалів, виявлених Т. Земенцьким, нині зберігаються у Кракові, активно опрацьовуються та публікуються Р. Лівомом [44, 45, 46], а тому не є втраченими для науки.

Курганний могильник, щоправда, у плані хронології отримав неоднакове визначення. Мова йде про те, що насипи у Пліснеську раніше датували X ст.¹ [47, с. 59–60; 6, с. 147; та ін.]. Однак, низка аргументів свідчить, що некрополь належить саме до давньоруського періоду (поч. XI ст. – пер. тр. XII ст.). Адже, по-перше, припинення функціонування зовнішньої лінії захисту в ур. «Поруби» датується кін. X ст., тобто відноситься до кінця слов'янського часу. Це добре засвідчено за результатами археологічних досліджень 1990 р. [15, с. 222–24, 228]. А сам курганний некрополь, навіть за візуальними спостереженнями, перекриває, вже не функціонуючу оборонну споруду [15, с. 281; 17, с. 77]. Тобто, час функціонування могильника є пізнішим за кінець X ст. По-друге, на таке хронологічне визначення вказує й рухомий матеріал з курганів, особливо артефакти, опубліковані Р. Лівомом [44, 45, 46]. Навіть поверхневий огляд цих матеріалів свідчить про неслов'янську належність та датування не X ст., як це вважалося раніше, а поч. XI – пер. тр. XII ст. [23, с. 9–10]. По-третє, на окреслений стан справ вказують і дослідження 2007 р. [19, с. 143]. Влітку того року, під час оглядин розкопаного кенотафу, д.і.н., проф. архітектури О. Іоаннісян вказав, що навіть за усіма візуальними параметрами насип має аналогії у подібних похованнях Старої Ладоги [19, с. 144]. Подібної думки дотримувався і док., проф. І. Єнсен (директор Інституту археології (Стокгольм), що відвідував Пліснеськ в рамках II Міжнародного симпозіуму «Народження слов'янських держав: стан та перспективи дослідження» [22]. Він вказав на варязьку традицію подібних могильних конструкцій, яка яскраво простежувалася у скандинавських похованнях його країни.

¹ Свого часу угорські насипи в Галичі Я. Пастернак також датував IX ст. [5, с. 54–55]. Однак, критичний перегляд такого датування О. Моцею [3, с. 42], підтриманий і нинішнім дослідником Галича – Б. Томенчуком [11, с. 25], вказує на значне заниження подібного хронологічного визначення.

Таким чином, нині є очевидним той факт, що курганний некрополь у Пліснеську належав варязькій дружині київських князів, котра з'явилася на теренах Прикарпаття внаслідок походу Володимира Святославовича на хорватів. Пізніше, на цьому некрополі ховали слов'янізованих нащадків осілих варязьких воїнів.

Найбільш ранні поховання курганного могильника виявилися кремаційними. Більшість могил, щоправда, являли собою підкурганні інгумації на рівні денної поверхні, а згодом і у могильних ямах. Зустрічалися й парні поховання, а також окремі кенотафи. Доволі велика кількість могил характеризувалася багатим інвентарем, в основному прикрасами, предметами побуту, озброєння [17, с. 79-81]. В цілому, еволюція поховального обряду досліджуваного могильника була схожою на «лінію розвитку» поховального обряду інших теренів Київської Русі, яку свого часу добре описав О. Моця [1; 2, с. 67-108; 4, с. 42-46].

Окремо наголосимо на тому, що в деяких похованнях пізніх фаз некрополя виявлено свідчення християнського культу, як правило, саме натільні хрестики [17, с. 81]. З іншої сторони, їхньої масової появи у похованнях не було, а самі випадки фіксації предметів християнського культу, мабуть, були виключеннями, аніж закономірним явищем.

Коротко підсумовуючи вищевикладене, відзначимо наступне. Дохристиянські старожитності Пліснеського археологічного комплексу мали стосунок до двох його історичних періодів: слов'янського й давньоруського. Слов'янський час репрезентували язичницький культовий центр (який зародився ще до утворення городища слов'янського часу та фактично, знаходився у його витоках), а також два кремаційні ґрунтові некрополі й крематорій, що входили у структуру тогочасного Пліснеська. З XI ст. відкривається нова сторінка в історії Прикарпаття взагалі та Пліснеська зокрема, пов'язана із входженням регіону до складу Київської Русі. Поховань чи інших культових осередків XI ст., які б належали автохтонному населенню городища, віднайти не пощастило. Натомість, на північний схід від неукріпленого селища першого періоду давньоруського часу локалізувався курганний могильник варязької дружини і її слов'янізованих нащадків. Він припинив функціонування у першій третині XII ст. Опісля цього Пліснеськ знову постає укріпленим центром, на території укріплень якого, а також поблизу, розпочинається будівництво церков та закладання типово християнських могильників XII–XIII ст.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Моця А. П. Трупосожжение и труположение у славян Среднего Поднепровья. Причины смены погребального обряда / А. П. Моця // Славяне и Русь. – К., 1979. – С. 115–122.
2. Моця А. П. Погребальніе пам'ятники южнорусских земель IX–XIII вв. / А. П. Моця. – К., 1990. – 288 с.
3. Моця О. П. Етнічний склад населення південно-руських земель (за матеріалами поховальних пам'яток X–XIII ст.) / О. П. Моця // Археологія. – К., 1992. – № 1. – С. 33–45.
4. Моця О. П. Населення Південно-руських земель IX–XIII ст. (за матеріалами некрополів) / О. П. Моця. – К., 1993. – 160 с.
5. Пастернак Я. Старий Галич / Я. Пастернак. – Львів-Краків, 1944. – 238 с.
6. Пастернак Я. Літописний город Пліснеськ і проблема варягів у Галичині / Я. Пастернак // Науковий збірник УВУ. – Мюнхен, 1948. – №V. – С. 140–151.
7. Соловій Г. Ритуальні поховання культового місця Пліснеського археологічного комплексу (за матеріалами досліджень 2009–2010 рр.) / Г. Соловій // «Середньовічні старожитності Центрально-Східної Європи». Матер. XI міжн. студ. наук. археол. конф. – Чернівці, 2012. – С. 174–176.
8. Соловій Г. Слов'янські некрополі українського Прикарпаття останньої чверті I тис. н.е. / Г. Соловій // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2014. – Вип. 1. – Ч. 1–2. – С. 3–7.

9. Старчук І. Розкопки на городищі Пліснесько / І. Старчук // Археологічні пам'ятки УРСР. – К., 1949. – Т. I. – С. 76–85.
10. Старчук І. Розкопки городища Пліснесько в 1949 р. / І. Старчук // Археологічні пам'ятки УРСР. – К., 1955. – Т. V. – С. 32–35.
11. Томенчук Б. Археологія некрополів Галича і Галицької Землі. Одержавлення. Християнізація / Б. Томенчук. – Івано-Франківськ, 2006. – 327 с.
12. Филипчук А. До питання про один конструктивний тип слов'янських ліній захисту (за матеріалами Пліснеська) / А. Филипчук // Тези міжнародної наукової конференції «Східноєвропейські старожитності в добу середньовіччя» (Чернівці, 10–11 квітня 2009 р.). – Чернівці, 2009. – С. 73–74.
13. Филипчук А.М. Попередні результати дослідження ритуального валу на схилі ур. «Оленин Парк» (Пліснеський археологічний комплекс) у 2013 р. / А. М. Филипчук, Г. В. Филипчук // Вісник Інституту археології ЛНУ ім. І. Франка. – Л., 2014. – Вип. 9. – С. 106–115.
14. Филипчук Г. В. Культовий центр Пліснеського археологічного комплексу у структурі городища слов'янського часу / Г. В. Филипчук // Вісник Інституту археології ЛНУ ім. І. Франка. – Л., 2014. – Вип. 9. – С. 148–151.
15. Филипчук М. Пліснеський археологічний комплекс (стан та перспективи дослідження) / М. Филипчук // Волино–Подільські студії. – Львів, 1998. – С. 279–285.
16. Филипчук М. Рятівні археологічні роботи в літописному Пліснеську протягом 2001–2003 рр. / М. Филипчук // Археологічні дослідження в Україні. 2002–2003 рр. – К., 2004. – С. 328–334.
17. Филипчук М. Могильники Пліснеського археологічного комплексу як джерело до вивчення етнокультурних взаємовпливів на мікрорегіональному рівні / М. Филипчук, Н. Шуй // Вісник Інституту археології ЛНУ ім. І. Франка. – Л., 2006. – Вип. 1. – С. 71–85.
18. Филипчук М. Оборонні споруди Пліснеська / М. Филипчук // Стародавній Іскоростень і слов'янські гради. – Коростень, 2008. Том. 2. – С. 220–229.
19. Филипчук М.А. Дослідження Пліснеського археологічного комплексу у 2007 році / М. А. Филипчук // Вісник Інституту археології ЛНУ ім. І. Франка. – Л., 2009. – Вип. 4. – С. 130–176.
20. Филипчук М.А. Звіт про археологічні розкопки на території літописного Пліснеська у 2007 році / М. А. Филипчук // Науковий архів Інституту археології ЛНУ ім. І. Франка. – Л., 2009. – 131 с.
21. Филипчук М. Звіт про археологічні розкопки Пліснеського городища у 2008 році / М. А. Филипчук // Науковий архів Інституту археології ЛНУ ім. І. Франка. – Л., 2009. – 140 с.
22. Филипчук М.А. II Міжнародний симпозіум «Народження слов'янських держав: стан та перспективи дослідження» / М. А. Филипчук // Вісник Інституту археології ЛНУ ім. І. Франка. – Л., 2009. – Вип. 4. – С. 180–183.
23. Филипчук М. А. Структура Пліснеського археологічного комплексу в слов'янський та давньоруський час / М. А. Филипчук // Вісник Інституту археології ЛНУ ім. І. Франка. – Л., 2009. – Вип. 4. – С. 3–21.
24. Филипчук М. Звіт про дослідження Пліснеського археологічного комплексу у 2009 році / М. А. Филипчук // Науковий архів Інституту археології ЛНУ ім. І. Франка. – Л., 2010. – 250 с.
25. Филипчук М.А. Попередні результати дослідження культового місця слов'янського часу на території Пліснеського археологічного комплексу в 2009 р. / М. А. Филипчук // Вісник Інституту археології ЛНУ ім. І. Франка. – Л., 2010. – Вип. 5. – С. 135–169.
26. Филипчук М. А. До питання про ритуальні інгумаційні поховання жертвового поясу святилища Пліснеського городища (за матеріалами досліджень 2009 р.) /

- М. А. Филипчук, Г. В. Соловій // Вісник Інституту археології ЛНУ ім. І. Франка. – Л., 2011. – Вип. 6. – С. 62–95.
27. Филипчук М. Звіт про дослідження Пліснеського археологічного комплексу у 2010 році / М. А. Филипчук // Науковий архів Інституту археології ЛНУ ім. І. Франка. – Л., 2011. – 280 с.
28. Филипчук М. Літописний Пліснеськ у світлі нових археологічних досліджень / М. Филипчук // «Слово о полку Ігоревім» як пам'ятка української літератури (до 80-річчя написання твору). Матеріали наукової конференції (Львів, 6 грудня 2007 року). – Львів – Дрогобич, 2011. – С. 170–171.
29. Филипчук М. А. Попередні результати дослідження лінії захисту східної частини ур. «Оленин Парк» на території Пліснеського археологічного комплексу в 2010 р. / М. А. Филипчук, А. М. Филипчук // Вісник Інституту археології ЛНУ ім. І. Франка. – Л., 2011. – Вип.6. – С. 172–200.
30. Филипчук М. До питання про ритуальні поховання жертвовного поясу культового місця Пліснеського археологічного комплексу (за матеріалами досліджень 2009 року) / М. А. Филипчук, Г. В. Соловій // Наукові записки. – Вип. 15 / Львівський історичний музей. – Львів, 2012. – С. 24–41.
31. Филипчук М. А. Звіт про дослідження Пліснеського археологічного комплексу у 2011 році / М. А. Филипчук // Науковий архів ЛНУ ім. І. Франка. – Л., 2012. – 265 с.
32. Филипчук М. А. Попередні результати дослідження п'ятої лінії захисту (валу № 4) Пліснеського археологічного комплексу / М. А. Филипчук, А. М. Филипчук // Вісник інституту археології ЛНУ ім. І. Франка. – Л., 2012. – Вип. 7. – С. 128–156.
33. Филипчук М. А. Звіт про дослідження Пліснеського археологічного комплексу у 2012 році / М. А. Филипчук // Науковий архів ЛНУ ім. І. Франка. – Л., 2013. – 268 с.
34. Филипчук М. А. Короткі підсумки робіт Пліснеської археологічної експедиції у 2013 р. / М. А. Филипчук, Б. І. Завітій, А. М. Филипчук, Г.В. Соловій, Б. І. Завітій // Вісник інституту археології ЛНУ ім. І. Франка. – Л., 2013. – Вип. 8. – С. 345–346.
35. Филипчук М. А. Попередні результати дослідження лінії захисту № 4 (валу № 5) Пліснеського археологічного комплексу / М. А. Филипчук, А. М. Филипчук // Вісник інституту археології ЛНУ ім. І. Франка. – Л., 2013. – Вип. 8. – С. 168–186.
36. Филипчук М. А. Дослідження лінії захисту № 4 (валу № 5) Пліснеського археологічного комплексу у 2008–2009 рр. / М. А. Филипчук, А. М. Филипчук // Вісник інституту археології ЛНУ ім. І. Франка. – Л., 2014. – Вип. 9. – С. 81–105.
37. Филипчук М. А. Звіт про дослідження Пліснеського археологічного комплексу у 2013 році / М. А. Филипчук // НА ІА ЛНУ ім. І. Франка. – Л., 2014. – 236 с.
38. Филипчук М. А. Короткі підсумки робіт Пліснеської археологічної експедиції у 2014 р. / М. А. Филипчук, А. М. Филипчук, Б. І. Завітій, Г.В. Филипчук, Б. М. Гринюка // Вісник інституту археології ЛНУ ім. І. Франка. – Л., 2014. – Вип. 9. – С. 247–248.
39. Филипчук М. Поховальні пам'ятки слов'янського часу Пліснеського археологічного комплексу / М. Филипчук, Г. Соловій // SMS. – 2014. – XVII. – S. 37–56.
40. Fylyptscuk M. Der archäologische Komplex von Plisnesko / M. Fylyptscuk // Mezi raným a vrcholným středověkem. Pavlu Kouřilovi k šedesátým narozenám přátelé, kolegové a žáci. – Brno, 2012. – S. 235–250.
41. Gadaczek K. Sprawozdania Grona Konserwatorow Galicji Wschodiej / K. Gadaczek. – Lwyw, 1905. – № 30. – S. 9.
42. Gadaczek K. Sprawozdania Grona Konserwatorow Galicji Wschodiej / K. Gadaczek. – Lwyw, 1907. – № 32. – S. 5.
43. Kompaniewicz B. Wiadomości o Podhorcach i klacztore bazylianskim / B. Kompaniewicz // Lwówianin III, 1838. – S. 27–29.
44. Liwoch R. Wczesnosredniowieczne ozdoby rąk z grodiska I cmentarzyska w Podhorcach na Ukrainie / R. Liwoch // Świat Słowian wczesnego średniowiecza. – Szczecin-Wrocław, 2006. – S. 457–463.

45. Liwoch R. Wielkie kurhany latopisowego Plešnika / R. Liwoch // МДАПВ. – Л., 2007. – Вип. 11. – С. 367–378.
46. Liwoch R. Wykopaliska T. Ziemięckiego na Grodzisku w Podhorcach / R. Liwoch // Стародавній Іскоростень і слов'янські гради. – Коростень, 2008. Том. 2. – С. 4–8.
47. Ziemęński T. Sprawozdanie z wycieczki archeologicznej v roku 1881 dokonanej / T. Ziemęński // ZWAK. – Kraków, 1882. – T.VI. – S. 58–61.
48. Ziemęński T. Sprawozdanie z wycieczki archeologicznej do Podhorec w r. 1882 dokonanej / T. Ziemęński // ZWAK. – Kraków, 1883. – T.VII. – S. 41–50.
49. Ziemęński T. Sprawozdanie z wycieczki archeologicznej do Podhorec w r. 1883 dokonanej / T. Ziemęński // ZWAK. – Kraków, 1884. – T.VIII. – S. 87–99.

REFERENCES

1. Mocja A. P. Truposozhzhzenie i trupopolozhenie u slavjan Srednego Podneprovja. Prychyny smeny pogrebal'nogo obrjada / A. P. Mocja // Slavjane i Rus. – K., 1979. – S. 115–122.
2. Mocja A.P. Pogrebalnye pamjatnyky juzhnorusskyh zemel IX–XIII vv. / A. P. Mocja. – K., 1990. – 288 s.
3. Mocja O. P. Etnichnyj sklad naselennja pivdenno-ruskyh zemel (za materialamy pohovalnyh pamjatok X–XIII st.) / O. P. Mocja // Arheologija. – K., 1992. – № 1. – S. 33–45.
4. Mocja O. P. Naselennja Pivdenno-ruskyh zemel IX–XIII st. (za materialamy nekropoliv) / O. P. Mocja. – K., 1993. – 160 s.
5. Pasternak J. Staryj Galych / J. Pasternak. – Lviv-Krakiv, 1944. – 238 s.
6. Pasternak J. Litopysnyj gorod Plisnesk i problema varjagiv u Galychyni / J. Pasternak // Naukovyj zbirnyk UVU. – Mjunhen, 1948. – №V. – S. 140–151.
7. Solovij G. Rytualni pohovannja kultovogo miscja Plisneskogo arheologichnogo kompleksu (za materialamy doslidzhen 2009–2010 rr.) / G. Solovij // «Serednovichni starozhytnosti Centralno-Shidnoji Yevropy». Mater. XI mizhn. stud. nauk. arheol. konf. – Chernigiv, 2012. – S. 174–176.
8. Solovij G. Slovjanski nekropoli ukrajinskogo Prykarpattja ostannoji chverti I tys. n.e. / G. Solovij // Naukovi zapysky Ternopil'skogo nacionalnogo pedagogichnogo universytetu imeni Volodymyra Gnatjuka. Serija: Istorija. – Ternopil, 2014. – Vyp. 1. – Ch. 1–2. – S. 3–7.
9. Starchuk I. Rozkopky na gorodyshchi Plisnesko / I. Starchuk // Arheologichni pamjatky URSR. – K., 1949. – T. I. – S. 76–85.
10. Starchuk I. Rozkopky gorodyshcha Plisnesko v 1949 r. / I. Starchuk // Arheologichni pamjatky URSR. – K., 1955. – T. V. – S. 32–35.
11. Tomenchuk B. Arheologija nekropoliv Galycha i Galyckoji Zemli. Oderzhavlennja. Hrystyjanizacija / B. Tomenchuk. – Ivano-Frankivsk, 2006. – 327 s.
12. Fylypchuk A. Do pytannja pro odyń konstruktyvnyj typ slovjanskyh linij zahystu (za materialamy Plisneska) / A. Fylypchuk // Tezy mizhnarodnoji naukovoji konferenciji «Shidnoyevropejski starozhytnosti v dobu serednovichchja» (Chernivci, 10–11 kvitnja 2009 r.). – Chernivci, 2009. – S. 73–74.
13. Fylypchuk A. M. Poperedni rezultaty doslidzhennja rytualnogo valu na shyli ur. «Olenyn Park» (Plisneskyj arheologichnyj kompleks) u 2013 r. / A. M. Fylypchuk, G. V. Fylypchuk // Visnyk Instytutu arheologiji LNU im. I. Franka. – L., 2014. – Vyp. 9. – S. 106–115.
14. Fylypchuk G. V. Kultovyj centr Plisnes'kogo arheologichnogo kompleksu u strukturі gorodyshcha slovjanskogo chasu / G. V. Fylypchuk // Visnyk Instytutu arheologiji LNU im. I. Franka. – L., 2014. – Vyp. 9. – S. 148–151.
15. Fylypchuk M. Plisneskyj arheologichnyj kompleks (stan ta perspektyvy doslidzhennja) / M. Fylypchuk // Volyno–Podilski studiji. – Lviv, 1998. – S. 279–285.
16. Fylypchuk M. Rjativni arheologichni roboty v litopysnomu Plisnesku protjagom 2001–2003 rr. / M. Fylypchuk // Arheologichni doslidzhennja v Ukrajinі. 2002–2003 rr. – K., 2004. – S. 328–334.

17. Fylypchuk M. Mogylnyky Plisneskogo arheologichnogo kompleksu jak dzherelo do vyvchennja etnokulturnyh vzajemovplyviv na mikroregionalnomu rivni / M. Fylypchuk, N. Shuj // Visnyk Instytutu arheologiji LNU im. I. Franka. – L., 2006. – Vyp. 1. – S. 71–85.
18. Fylypchuk M. Oboronni sporudy Plisneska / M. Fylypchuk // Starodavnij Iskorosten i slovjanski grady. – Korosten, 2008. Tom. 2. – S. 220–229.
19. Fylypchuk M. A. Doslidzhennja Plisneskogo arheologichnogo kompleksu u 2007 roci / M. A. Fylypchuk // Visnyk Instytutu arheologiji LNU im. I. Franka. – L., 2009. – Vyp. 4. – S. 130–176.
20. Fylypchuk M. A. Zvit pro arheologichni rozkopky na terytoriji litopysnogo Plisneska u 2007 roci / M. A. Fylypchuk // Naukovyj arhiv Instytutu arheologiji LNU im. I. Franka. – L., 2009. – 131 s.
21. Fylypchuk M. Zvit pro arheologichni rozkopky Plisneskogo gorodyshcha u 2008 roci / M. A. Fylypchuk // Naukovyj arhiv Instytutu arheologiji LNU im. I. Franka. – L., 2009. – 140 s.
22. Fylypchuk M. A. II Mizhnarodnyj sympozium «Narodzhennja slovjanskyh derzhav: stan ta perspektyvy doslidzhennja» / M. A. Fylypchuk // Visnyk Instytutu arheologiji LNU im. I. Franka. – L., 2009. – Vyp. 4. – S. 180–183.
23. Fylypchuk M. A. Struktura Plisneskogo arheologichnogo kompleksu v slovjanskyj ta davnoruskyj chas / M. A. Fylypchuk // Visnyk Instytutu arheologiji LNU im. I. Franka. – L., 2009. – Vyp. 4. – S. 3–21.
24. Fylypchuk M. Zvit pro doslidzhennja Plisneskogo arheologichnogo kompleksu u 2009 roci / M. A. Fylypchuk // Naukovyj arhiv Instytutu arheologiji LNU im. I. Franka. – L., 2010. – 250 s.
25. Fylypchuk M. A. Poperedni rezultaty doslidzhennja kultovogo miscja slovjanskogo chasu na terytoriji Plisneskogo arheologichnogo kompleksu v 2009 r. / M. A. Fylypchuk // Visnyk Instytutu arheologiji LNU im. I. Franka. – L., 2010. – Vyp. 5. – S. 135–169.
26. Fylypchuk M. A. Do pytannja pro rytualni ingumacijni pohovannja zhertovnogo pojasu svjatylyshcha Plisneskogo gorodyshcha (za materialamy doslidzhen` 2009 r.) / M. A. Fylypchuk, G. V. Solovij // Visnyk Instytutu arheologiji LNU im. I. Franka. – L., 2011. – Vyp. 6. – S. 62–95.
27. Fylypchuk M. Zvit pro doslidzhennja Plisneskogo arheologichnogo kompleksu u 2010 roci / M. A. Fylypchuk // Naukovyj arhiv Instytutu arheologiji LNU im. I. Franka. – L., 2011. – 280 s.
28. Fylypchuk M. Litopysnyj Plisnesk u svitli novyh arheologichnyh doslidzhen / M. Fylypchuk // «Slovo o polku Igorevim» jak pamjatka ukrajinskoji literatury (do 80-richchja napysannja tvor). Materialy naukovoji konferenciji (Lviv, 6 grudnja 2007 roku). – L`viv – Drogobych, 2011. – S. 170–171.
29. Fylypchuk M. A. Poperedni rezultaty doslidzhennja liniji zahystu shidnoji chastyny ur. «Olenyn Park» na terytoriji Plisneskogo arheologichnogo kompleksu v 2010 r. / M. A. Fylypchuk, A. M. Fylypchuk // Visnyk Instytutu arheologiji LNU im. I. Franka. – L., 2011. – Vyp.6. – S. 172–200.
30. Fylypchuk M. Do pytannja pro rytualni pohovannja zhertovnogo pojasu kultovogo miscja Plisneskogo arheologichnogo kompleksu (za materialamy doslidzhen` 2009 roku) / M. A. Fylypchuk, G. V. Solovij // Naukovi zapysky. – Vyp. 15 / Lvivskyj istorychnyj muzej. – Lviv, 2012. – S. 24–41.
31. Fylypchuk M. A. Zvit pro doslidzhennja Plisneskogo arheologichnogo kompleksu u 2011 roci / M. A. Fylypchuk // Naukovyj arhiv LNU im. I. Franka. – L., 2012. – 265 s.
32. Fylypchuk M. A. Poperedni rezultaty doslidzhennja pjatoji liniji zahystu (valu № 4) Plisneskogo arheologichnogo kompleksu / M. A. Fylypchuk, A.M. Fylypchuk // Visnyk instytutu arheologiji LNU im. I. Franka. – L., 2012. – Vyp. 7. – S. 128–156.
33. Fylypchuk M. A. Zvit pro doslidzhennja Plisnes`kogo arheologichnogo kompleksu u 2012 roci / M. A. Fylypchuk // Naukovyj arhiv LNU im. I. Franka. – L., 2013. – 268 s.

34. Fylypchuk M. A. Korotki pidsumky robit Plisnes`koji arheologichnoji ekspedycji u 2013 r. / M. A. Fylypchuk, B. I. Zavitij, A. M. Fylypchuk, G.V. Solovij, B. I. Zavitij // Visnyk instytutu arheologiji LNU im. I. Franka. – L., 2013. – Vyp. 8. – S. 345–346.
35. Fylypchuk M. A. Poperedni rezul'taty doslidzhennja linii zahystu № 4 (valu № 5) Plisnes`kogo arheologichnogo kompleksu / M. A. Fylypchuk, A. M. Fylypchuk // Visnyk instytutu arheologiji LNU im. I. Franka. – L., 2013. – Vyp. 8. – S. 168–186.
36. Fylypchuk M. A. Doslidzhennja linii zahystu № 4 (valu № 5) Plisnes`kogo arheologichnogo kompleksu u 2008–2009 rr. / M. A. Fylypchuk, A. M. Fylypchuk // Visnyk instytutu arheologiji LNU im. I. Franka. – L., 2014. – Vyp. 9. – S. 81–105.
37. Fylypchuk M. A. Zvit pro doslidzhennja Plisneskogo arheologichnogo kompleksu u 2013 roci / M. A. Fylypchuk // NA IA LNU im. I. Franka. – L., 2014. – 236 s.
38. Fylypchuk M. A. Korotki pidsumky robit Plisnes`koji arheologichnoji ekspedycji u 2014 r. / M. A. Fylypchuk, A. M. Fylypchuk, B. I. Zavitij, G.V. Fylypchuk, B. M. Grynjuka // Visnyk instytutu arheologiji LNU im. I. Franka. – L., 2014. – Vyp. 9. – S. 247–248.
39. Fylypchuk M. Pohoval`ni pam`jatky slovjanskogo chasu Plisneskogo arheologichnogo kompleksu / M. Fylypchuk, G. Solovij // SMS. – 2014. – XVII. – S. 37–56.
40. Fylyptscuk M. Der archäologische Komplex von Plisnesko / M. Fylyptscuk // Mezi raným a vrcholným stredovekém. Pavlu Kouřilovi k šedesátým narozenám přátelé, kolegové a žáci. – Brno, 2012. – S. 235–250.
41. Gadaczek K. Sprawozdania Grona Konserwatorow Galicji Wschodiej / K. Gadaczek. – Lwuw, 1905. – № 30. – S. 9.
42. Gadaczek K. Sprawozdania Grona Konserwatorow Galicji Wschodiej / K. Gadaczek. – Lwuw, 1907. – № 32. – S. 5.
43. Kompaniewicz B. Wiadomości o Podhorcach i klacztore bazylianśkim / B. Kompaniewicz // Lwówianin III, 1838. – S. 27–29.
44. Liwoch R. Wczesnosredniowieczne ozdoby rąk z grodziska I cmentarzyska w Podhorcach na Ukrainie / R. Liwoch // Świat Słowian wczesnego średniowiecza. – Szczecin-Wrocław, 2006. – S. 457–463.
45. Liwoch R. Wielkie kurhany latopisowego Pleśnika / R. Liwoch // MDAPV. – L., 2007. – Vyp. 11. – S. 367–378.
46. Liwoch R. Wykopaliska T. Ziemięckiego na Grodzisku w Podhorcach / R. Liwoch // Starodawnij Iskorosten i slovjanski grady. – Korosten, 2008. Tom. 2. – S. 4–8.
47. Ziemiński T. Sprawozdanie z wycieczki archeologicznej v roku 1881 dokonanej / T. Ziemiński // ZWAK. – Kraków, 1882. – T.VI. – S. 58–61.
48. Ziemiński T. Sprawozdanie z wycieczki archeologicznej do Podhorec w r. 1882 dokonanej / T. Ziemiński // ZWAK. – Kraków, 1883. – T.VII. – S. 41–50.
49. Ziemiński T. Sprawozdanie z wycieczki archeologicznej do Podhorec w r. 1883 dokonanej / T. Ziemiński // ZWAK. – Kraków, 1884. – T.VIII. – S. 87–99.

Фылыпчук Г. Дохристианские культовые древности Плиснеского археологического комплекса.

В статье рассматриваются языческие культовые древности Плиснеского археологического комплекса: культовый центр и два грунтовых могильника славян, а также курганный варяжский некрополь. Сакральный центр (ур. «Оленин Парк») характеризовался сложной структурой и с середины – второй половины VII в. вплоть до IX в. предшествовал образованию городища славянского времени. В течение IX–X вв. культовому месту были синхронными два могильника с грунтовыми ямными безинвентарными кремациями (ур. «Замчиско» и так называемое «Высокое городиско»). В это время сакральный центр играл ключевую роль в структуре Плиснеского укрепления. С началом древнерусского периода (конец X в.) языческой центр, как и большинство объектов на памятнике, прекратил свое существование, в связи с разрушением славянского городища войсками Владимира

Святославовича. Вблизи неукрепленного поселения древнерусского времени (XI в.) закладывается курганный кремационный, а в скором времени и ингумационный могильник (ур. «Порубы»), принадлежавший варяжской дружине и ее славянизированным потомкам. Некрополь просуществовал до первой трети XII в., и уже тогда был синхронным городу древнерусского периода.

Ключевые слова: язычество, дохристианские древности, Плиснеский археологический комплекс, Плиснеск, культовый центр, грунтовые некрополи, курганный могильник, славянский период, древнерусский период.

Fylypchuk G. Pre-Christian cult antiquities of Plisnesk Archaeological complex.

The article considers the pagan cult antiquities of Plisnesk archaeological complex such as cult center, two Slavic ground cemeteries and Varangian barrow necropolis. Sacral center (tract «Olenyn Park») was characterized by a complex structure and from the middle – second half of 7th century until the 9th century preceded the formation of the Slavic hillfort. Cult place was synchronous with two ground cremation necropolises (without inventory; located in the tract «Zamchysko» and so-called «Vysoke horodysko») during the 9th – 10th centuries. At this time the sacral center played a key role in the structure of Plisnesk hillfort. This pagan center (like most objects in the settlement) ceased to exist at the beginning of the Old Rus period (late 10th century), due to the destruction of the Slavic hillfort troops of the Volodymyr Svyatoslavovych. In the 11th century begins to function barrow cremation and later inhumation burial (near unfortified settlement of the Old Rus period, tract «Poruby»), owned by Varangian army and its slavonized descendants. This necropolis lasted until the first third of the 12th century, and then was synchronous Old Rus town.

Keywords: *paganism, pre-Christian antiquities, Plisnesk archaeological complex, Plisnesk, cult center, ground cemeteries, barrow necropolis, Slavic period, the Old Rus period.*

Одержано 08.09.2014